

УДК 342.1:351.86:327.7

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.3.92>

ТРАНСКОРДОННА БЕЗПЕКА В КОНТЕКСТІ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ТЕНДЕНЦІЙ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ

Форкош М.О.,*аспірант юридичного факультету**ДВНЗ «Ужгородський національний університет»**ORCID: 0009-0009-8066-6120*

Форкош М.О. Транскордонна безпека в контексті інтеграційних тенденцій: актуальні питання.

У статті досліджено сутність та зміст понять «національна безпека» і «транскордонна безпека» як правових категорій в умовах трансформації глобального безпекового середовища. Актуальність дослідження зумовлена повномасштабною збройною агресією Російської Федерації проти України, яка докорінно змінила архітектуру європейської безпеки та актуалізувала необхідність переосмислення теоретичних засад забезпечення національної та регіональної стабільності, а також механізмів транскордонного співробітництва в нових геополітичних реаліях.

На основі аналізу доктринальних підходів встановлено, що національна безпека є комплексною правовою категорією, яка інтегрує нормативно закріплений стан захищеності особи, суспільства та держави, систему інституційних механізмів протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам, а також сукупність гарантій реалізації національних інтересів. Обґрунтовано методологічну хибність вузького трактування національної безпеки виключно через призму військово-силового компонента. Доведено, що категорія «національний інтерес» виступає системоутворюючим елементом доктрини національної безпеки, оскільки саме через неї відбувається конституціоналізація життєво важливих потреб суспільства.

Визначено, що транскордонна безпека є самостійною правовою категорією, яка займає проміжне положення між національною безпекою та безпекою регіону в ієрархії рівнів безпекової системи. На відміну від усталеного у вітчизняній практиці підходу, що ототожнює транскордонну безпеку з охороною державного кордону або екологічною безпекою, обґрунтовано її комплексний характер, який включає політичний, науково-технологічний, екологічний, гуманітарний, внутрішній та демографічний компоненти. Запропоновано розмежування понять «транскордонна безпека» та «безпека транскордонного співробітництва». Доведено, що забезпечення транскордонної безпеки є необхідною передумовою інтенсифікації економічних, соціальних та культурних зв'язків між прикордонними регіонами суміжних держав та підвищення якості життя їх населення.

Ключові слова: національна безпека, транскордонна безпека, національний інтерес, транскордонне співробітництво, конституційна безпека.

Forkosh M.O. Cross-border security in the context of integration trends: current issues.

The article examines the essence and content of the concepts of «national security» and «cross-border security» as legal categories in the context of the transformation of the global security environment. The relevance of the study is due to the full-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, which radically changed the architecture of European security and actualized the need to rethink the theoretical principles of ensuring national and regional stability, as well as mechanisms for cross-border cooperation in new geopolitical realities.

Based on the analysis of doctrinal approaches, it was established that national security is a complex legal category that integrates the normatively established state of security of the individual, society and the state, the system of institutional mechanisms for countering internal and external threats, as well as a set of guarantees for the implementation of national interests. The methodological fallacy of the narrow interpretation of national security exclusively through the prism of the military-power component is substantiated. It is proved that the category of «national interest» acts as a system-forming element of the doctrine of national security, since it is through it that the constitutionalization of the vital needs of society takes place.

It is determined that cross-border security is an independent legal category that occupies an intermediate position between national security and regional security in the hierarchy of levels of the security system. In contrast to the approach established in domestic practice, which identifies cross-border security with the protection of the state border or environmental security, its complex nature is substantiated, which includes political, scientific and technological, environmental, humanitarian,

internal and demographic components. A distinction is proposed between the concepts of «cross-border security» and «security of cross-border cooperation». It is proved that ensuring cross-border security is a necessary prerequisite for the intensification of economic, social and cultural ties between border regions of neighboring states and improving the quality of life of their population.

Key words: national security, cross-border security, national interest, cross-border cooperation, constitutional security.

Постановка питання. Стрімка трансформація глобального безпекового середовища зумовлює необхідність переосмислення теоретичних засад міжнародних відносин та механізмів регіональної співпраці між державами. Ця проблематика набуває особливого значення для розуміння новітніх тенденцій міждержавної взаємодії на регіональному рівні.

Посилення геополітичної напруженості у світі, зокрема на теренах колишнього Радянського Союзу, загострило питання транскордонної безпеки. Водночас варто констатувати, що ця проблема залишається однаково актуальною як для молодих незалежних держав, що постали на початку 1990-х років, так і для усталених демократій Європи, які донедавна вважалися найбільш захищеними від зовнішніх загроз.

Повномасштабне збройне вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 року докорінно змінило архітектуру європейської безпеки та продемонструвало вразливість існуючих механізмів колективної оборони. Російська агресія не лише поставила під сумнів ефективність міжнародних гарантій територіальної цілісності держав, а й актуалізувала потребу в перегляді підходів до забезпечення регіональної стабільності та транскордонного співробітництва в нових геополітичних реаліях.

Варто також зазначити, що Спільна політика безпеки і оборони Європейського Союзу тривалий час слугувала дієвим механізмом координації зовнішньополітичних дій держав-членів цього інтеграційного об'єднання. Крім того, в рамках ЄС було сформовано достатньо ефективну модель узгодження позицій між національними політичними елітами щодо забезпечення як безпеки окремих країн-учасниць, так і загальноєвропейської безпекової системи.

Утім, повномасштабна збройна агресія Росії проти України виявила суттєві недоліки цієї моделі та продемонструвала неготовність європейських інституцій до оперативного реагування на загрози такого масштабу. Війна змусила ЄС переглянути базові засади своєї безпекової політики, суттєво збільшити оборонні видатки та вперше в історії задіяти механізм Європейського фонду миру для постачання летальної зброї третій державі. Водночас російська агресія прискорила процес переосмислення ролі НАТО як ключового гаранта європейської безпеки та спонукала до історичних рішень про вступ Фінляндії та Швеції до Альянсу.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні сутності та змісту понять «національна безпека» і «транскордонна безпека» як правових категорій, визначенні їх співвідношення та місця в ієрархії рівнів безпекової системи, а також обґрунтуванні комплексного характеру транскордонної безпеки та виокремленні її основних видів.

Стан опрацювання проблематики. Питання національної безпеки та її понятійно-категоріального апарату досліджувалися у працях багатьох вітчизняних учених. Зокрема, Н. Холявко, Ю. Сорокалетова та Т. Янченко аналізували сутність та види національної безпеки країни в контексті інноваційного розвитку та транскордонної безпеки [1]. Л. Казакова здійснила комплексний аналіз понятійно-категоріального апарату національної безпеки держави, обґрунтувавши розширене трактування цієї категорії [6]. А. Янчук дослідив особливості вдосконалення нормативно-правового забезпечення державної безпеки України в сучасних умовах [3].

Важливий внесок у розуміння взаємозв'язку національної безпеки з конституційними цінностями зробили О. Лемак, який розглянув співвідношення української нації та національної безпеки [4], а також роль Конституції в усуненні викликів, що є наслідками глобалізації [5], та І. Швед, який визначив місце органів прокуратури в механізмі забезпечення конституційної безпеки держави [7]. В. Шахов та В. Мадіссон проаналізували категорію національного інтересу в контексті геостратегії України [8].

Теоретичні засади транскордонних процесів та транскордонного співробітництва розроблялися у працях С. Устича, який дослідив сутність сучасних транскордонних процесів та їхнє категоріальне відображення [2], та Н. Мікули, яка у фундаментальній монографії обґрунтувала концептуальні засади міжтериторіального та транскордонного співробітництва [11]. Д. Белов, М. Громовчук та О. Білак дослідили міжмуніципальне співробітництво в структурі транскордонного співробітництва [10].

Безпосередньо проблематику транскордонної безпеки досліджував М. Дубина, який визначив її сутність, види та місце в системі рівнів безпеки [9]. Утім, попри наявність значного наукового добору, комплексне дослідження співвідношення національної та транскордонної безпеки, особливо

в умовах сучасних безпекових викликів, пов'язаних із російською агресією, залишається недостатньо розробленим і потребує подальшого наукового опрацювання.

Виклад матеріалу дослідження.

В епоху поглиблення глобалізаційних процесів та інтенсифікації світових економічних зв'язків питання гарантування національної безпеки держав (*курсив наш – Ф.М.*) набувають особливої гостроти. Безпекова проблематика посідає чільне місце серед ключових чинників суспільного розвитку, соціально-економічної стабільності та політичного життя країн.

Ефективна система національної безпеки передбачає формування багаторівневого захисного механізму, де кількість моделей протидії значно перевищує спектр потенційних загроз та небезпек. З організаційної точки зору структура національної безпеки реалізується через три основні форми: діяльність державних і приватних безпекових структур; ринок спеціалізованих послуг у сфері економічної безпеки; виконання безпекових функцій найманими працівниками відповідного профілю. Держава у системі забезпечення національної безпеки виконує два ключові завдання: регулювання суспільних відносин в інтересах соціуму та забезпечення власного самозбереження як політичного інституту [1, с. 11].

Застосовуючи системний підхід до аналізу досліджуваного питання сутність транскордонних процесів можна визначити як комунікацію між суб'єктами, їхні відносини та взаємодію, а також природний рух матерії, енергії тощо, що пов'язані з перетином державного кордону. Відтак транскордонні процеси (транскордонне як явище) не тотожні міжнародним відносинам, а є значно ширшою категорією. Вони охоплюють не лише різноманітні форми суб'єктної взаємодії через кордон, що становить зміст міжнародних відносин, а й широкий спектр природних транскордонних явищ – циркуляцію водних та повітряних мас, міграцію тваринних популяцій, тобто своєрідну об'єктну взаємодію. Безперечно, транскордонні процеси є змістовно багатшими і порівняно з міждержавними відносинами, учасниками яких виступають виключно державні інституції [2, с. 49].

Відзначимо, дослідження проблематики національної безпеки зумовлена насамперед глобальною економічною та духовно-моральною кризою, що охопила переважну більшість країн світу, а також загостренням внутрішніх і зовнішніх суперечностей різного характеру. Ці чинники спонукають держави з молодими демократичними традиціями до пошуку більш дієвих механізмів захисту конституційного ладу та забезпечення національного суверенітету [3, с. 345].

Таким чином, головним призначенням держави є забезпечення безпечного існування суспільства. Як слушно зазначає О. Лемак, саме безпека становить центральний елемент «суспільного договору» між громадянами та державним апаратом, що діє від їхнього імені, – ця ідея є засадничою для договірної теорії походження держави. Безпека суспільства, тобто соціальна або суспільна безпека, у такому контексті є тотожною поняттю національної безпеки, оскільки нація охоплює всіх громадян, а також осіб без громадянства, які перебувають на території держави та підпадають під її юрисдикцію. Відтак національна (суспільна) безпека означає захищеність усіх без винятку осіб, що проживають на території України [4, с. 40]. Цей же дослідник стверджує, будь-яка загроза суспільству автоматично набуває характеру національної небезпеки; водночас ототожнення цих понять дозволяє подолати хибне розмежування їхнього змісту, згідно з яким національна безпека асоціюється виключно із силовими діями військового або аналогічного характеру, тоді як соціальна безпека нібито стосується лише цивільного, мирного становища громадян у державі [5, с. 91].

Національна безпека є визначальним чинником існування держави не лише як суб'єкта міжнародного права, а й як гаранта прав і свобод своїх громадян. Захист національних інтересів становить фундаментальну умову функціонування суверенної держави, забезпечуючи її самозбереження та сталий розвиток суспільства [6, с. 128].

Дослідник І. Швед, аналізуючи функції органів прокуратури у системі забезпечення конституційної безпеки, визначає національну безпеку як нормативно закріплений стабільний правовий стан населення держави. Цей стан характеризується спроможністю задовольняти потреби, необхідні для існування та розвитку, за мінімальних ризиків для фундаментальних конституційних цінностей. Його гарантує наявність дієвого механізму захисту прав і законних інтересів осіб органами державної влади від потенційних та реальних внутрішніх і зовнішніх загроз, здатних завдати шкоди життєво важливим інтересам громадян [7, с. 32].

Дослідниця Л. Казакова, спираючись на доктринальні напрацювання та аналіз законодавчої бази щодо визначення національної безпеки як правової категорії, пропонує трактувати національну безпеку України ширше, ніж лише її військовий компонент. На думку вченої, це поняття охоплює не тільки діяльність держави із захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів від реальних і потенційних загроз, а й державні заходи щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина як на національному рівні, так і в міжнародному вимірі [6, с. 129].

Незалежно від обраного методологічного підходу до трактування поняття «безпека», зазначає І. Швед, категорія «інтерес» незмінно залишається центральною [7, с. 34]. В цьому випадку, зокрема, В. Шахов та В. Мадіссон розглядають національний інтерес як інтегроване вираження інтересів усіх членів суспільства, що реалізується через політичну систему. Він поєднує інтереси кожного індивіда, інтереси національних, соціальних і політичних груп з інтересами держави як цілісного утворення [8, с. 45].

Отже, на думку цитованих вчених, національні інтереси держави можна визначити як усвідомлені суспільством життєво важливі потреби існування та розвитку людини, соціальних груп, суспільства, держави і природного середовища. Ці потреби закріплені в Конституції та інших нормативно-правових актах конституційного рівня у формі програмних цільових орієнтирів. По суті, національні інтереси становлять фундаментальні цінності народу [8, с. 46].

Отже, можемо констатувати, що в сучасній юридичній науці національна безпека розглядається як комплексна правова категорія, що інтегрує кілька взаємопов'язаних елементів: нормативно закріплений правовий стан захищеності особи, суспільства та держави; систему інституційних механізмів протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам; сукупність гарантій реалізації національних інтересів. При цьому власне категорія «національний інтерес» виступає системоутворюючим елементом доктрини національної безпеки, оскільки саме через неї відбувається конституціоналізація життєво важливих потреб суспільства та їх трансформація у програмні цільові орієнтири державної політики.

Доктринальний аналіз також засвідчує методологічну хибність вузького трактування національної безпеки виключно через призму військово-силового компонента. Сучасна правова доктрина обґрунтовує розширене розуміння цієї категорії, що охоплює захист конституційного ладу, забезпечення прав і свобод людини, економічну стабільність та соціальний розвиток. Такий підхід узгоджується із засадничими положеннями договірної теорії походження держави, згідно з якою безпека становить центральний елемент суспільного договору між громадянами та державою, а отже – первинну функцію публічної влади.

Звертаємо увагу на етимологію поняття «транскордонна безпека», яке складається з двох компонентів: «транскордонний простір» та «безпека». Латинський префікс «trans» означає «по той бік», «через». У такому значенні цей термін застосовується в різних наукових дисциплінах – економіці, політології, психології, медицині, технічних науках тощо [9, с. 238]. Н. Мікула у монографії «Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво» пропонує такі варіанти перекладу слова «trans» – «пере-», «переносити», «переміщати» [11, с. 14]. Отже, цей термін завжди вказує на процес подолання певної межі, зокрема й державного кордону.

Отже, транскордонна безпека передбачає дослідження загроз спільним інтересам та об'єктам суміжних територій двох або більше держав, тоді як безпека транскордонного співробітництва стосується захисту практичної діяльності з налагодження взаємодії між прикордонними регіонами, яку здійснюють органи влади та територіальні громади. При цьому, транскордонна безпека є суттєвим чинником формування ефективної співпраці між громадами різних держав. Її забезпечення має сприяти інтенсифікації економічних, соціальних та культурних зв'язків між регіонами задля підвищення якості життя насамперед мешканців прикордонних територій, а також мінімізації негативних наслідків існування державного кордону. Феномен транскордонної безпеки має комплексний характер, оскільки за своєю природою охоплює численні напрями безпекової діяльності. Це, насамперед, зумовлено багатоаспектністю суспільного життя та здатністю загрозливих чинників впливати на різноманітні сфери людської діяльності [9, с. 239].

М. Дубина констатує, що транскордонна безпека становить якісно новий рівень, який за своєю сутністю займає проміжне положення між національною безпекою та безпекою регіону. Традиційно проблематику транскордонного співробітництва досліджують крізь призму регіонального розвитку. Водночас, зважаючи на те, що транскордонна безпека охоплює транскордонний регіон, який включає території щонайменше двох суміжних держав, було б методологічно некоректним зводити її виключно до рівня регіональної безпеки. Транскордонна безпека має власну специфіку, що вирізняє її серед інших рівнів безпекової системи [9, с. 239].

У вітчизняній практиці, також відзначає вище цитований дослідник, сформувався підхід, згідно з яким транскордонну безпеку переважно ототожнюють із безпекою державного кордону або екологічною безпекою. Так, Закон України «Про основи національної безпеки» у статті 8 визначає пріоритетні напрями державної політики у сфері національної безпеки за окремими сферами. Зокрема, у воєнній сфері та сфері безпеки державного кордону одним із пріоритетів визначено поглиблення транскордонного співробітництва із суміжними державами. Утім, транскордонна безпека, на переконання М. Дубини, не зводиться виключно до охорони державного кордону, а являє собою складну багатокомпонентну систему, подібно до регіональної та національної безпеки [9, с. 242].

Вчений приходить до висновку, транскордонну безпеку можна визначити як стан захищеності від негативних зовнішніх та внутрішніх впливів на спільні інтереси, об'єкти та процеси двох або більше територій, розділених державним кордоном, які об'єднані на основі цих спільних елементів. Серед основних видів транскордонної безпеки доцільно виокремити: політичну, науково-технологічну, екологічну, гуманітарну, внутрішню та демографічну транскордонну безпеку [9, с. 244].

Узагальнюючи проаналізовані доктринальні підходи до визначення транскордонної безпеки, констатуємо, що це поняття є самостійною правовою категорією, яка займає особливе місце в ієрархії рівнів безпеки – між національною безпекою та безпекою регіону. На відміну від усталеного у вітчизняній практиці вузького трактування, що зводить транскордонну безпеку до охорони державного кордону або екологічних аспектів, сучасна доктрина обґрунтовує її комплексний характер. Транскордонна безпека охоплює стан захищеності спільних інтересів, об'єктів та процесів суміжних територій різних держав і включає політичний, науково-технологічний, екологічний, гуманітарний, внутрішній та демографічний компоненти.

На наш погляд, методологічно важливим є розмежування понять «транскордонна безпека» та «безпека транскордонного співробітництва»: перше стосується захисту спільних інтересів прикордонних територій, друге – убезпечення практичної діяльності з налагодження міжрегіональної взаємодії. Забезпечення транскордонної безпеки є необхідною передумовою інтенсифікації економічних, соціальних та культурних зв'язків між прикордонними регіонами, мінімізації негативних наслідків існування державного кордону та підвищення якості життя населення відповідних територій.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє констатувати, що в умовах трансформації глобального безпекового середовища, особливо після повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну, проблематика транскордонної безпеки набуває нового теоретичного й практичного значення. Доктринальний аналіз засвідчує, що національна безпека є комплексною правовою категорією, яка інтегрує нормативно закріплений стан захищеності особи, суспільства та держави, систему інституційних механізмів протидії загрозам і сукупність гарантій реалізації національних інтересів. Системоутворюючим елементом доктрини національної безпеки виступає категорія «національний інтерес» як конституціоналізоване вираження життєво важливих потреб суспільства. При цьому сучасна правова наука обґрунтовує методологічну хибність вузького трактування національної безпеки виключно через призму військово-силового компонента, наголошуючи на необхідності її розширеного розуміння, що охоплює захист конституційного ладу, забезпечення прав людини, економічну стабільність та соціальний розвиток.

Транскордонна безпека визначена як самостійна правова категорія, що займає проміжне положення між національною безпекою та безпекою регіону в ієрархії рівнів безпекової системи. На відміну від усталеного у вітчизняній практиці редукціоністського підходу, що отожднює транскордонну безпеку з охороною державного кордону або екологічною безпекою, обґрунтовано її комплексний характер, що включає політичний, науково-технологічний, екологічний, гуманітарний, внутрішній та демографічний компоненти. Методологічно важливим є запропоноване розмежування понять «транскордонна безпека» (захист спільних інтересів суміжних територій) та «безпека транскордонного співробітництва» (убезпечення практичної діяльності з налагодження міжрегіональної взаємодії).

Російська збройна агресія проти України продемонструвала вразливість існуючих механізмів колективної безпеки та актуалізувала необхідність перегляду як теоретичних підходів, так і практичних механізмів забезпечення національної та транскордонної безпеки. Перспективними напрямками подальших досліджень є розробка правових механізмів забезпечення транскордонної безпеки в умовах збройних конфліктів, удосконалення нормативно-правового регулювання транскордонного співробітництва України з державами-членами ЄС та НАТО, а також формування нової моделі регіональної безпеки з урахуванням досвіду протидії гібридним загрозам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Холявко Н.І., Сорокалетова Ю., Янченко Т. Сутність та види національної безпеки країни. *Інноваційний розвиток і транскордонна безпека: економічні, екологічні, правові та соціокультурні аспекти: III міжнародна науково-практична конференція студентів і молодих учених (м. Чернігів, 16 грудня 2014 року): Збірник матеріалів конференції*. Чернігів: ЧДТУ, 2014. 362 с.
2. Устич С. Сутність сучасних транскордонних процесів та їхнє категоріальне відображення. *Український соціологічний журнал*. 2013. № 1–2. С. 47–53. URL: <https://periodicals.urksoc.ua/usocjour/article/view/4410>.
3. Янчук А.О. Особливості вдосконалення нормативно-правового забезпечення державної безпеки України в сучасних умовах. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 1. С. 343–355. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvlduvs_2016_1_40.

4. Лемак О.В. Українська нація і національна безпека: аспекти співвідношення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2014. № 27. С. 40–44. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/items/b80dc6f3-15d6-420b-b4b0-2557c9232fec>.
5. Лемак О.В. Роль Конституції держави в усуненні викликів та загроз, які є наслідками процесу глобалізації. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. № 3. Т. 2. С. 89–94. URL: <http://rjv.nuoua.od.ua/prikarpatskij-yuridichnij-visnik-3-2-2015>.
6. Казакова Л.О. Національна безпека держави: понятійно-категорійний апарат. *Регіональні студії*. 2021. № 24. С. 128–132. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.24.18>.
7. Швед І.І. Місце органів прокуратури в механізмі забезпечення конституційної безпеки держави: дис. ... канд. юрид. наук. Ужгород, 2018. 205 с.
8. Шахов В., Мадіссон В. Національний інтерес і національна безпека в геостратегії України. *Вісник Національної академії державного управління*. 2013. № 11. С. 44–56. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2013_2_8.
9. Дубина М.В. Сутність транскордонної безпеки та її види. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки*. 2013. № 4. С. 238–244. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vcndtue_2013_4_34.
10. Белов Д.М., Громовчук М.В., Білак О.П. Міжмуніципальне співробітництво в структурі транскордонного співробітництва. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. Випуск 72(4). 2022. С. 226–231. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/10/38.pdf>.
11. Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво: монографія. Львів: ІРД НАН України, 2004. 395 с.